

Виконавче провадження в структурі цивільного процесу

Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Один з аспектів проблеми здійснення судової влади і правосуддя — чи належить виконання судових рішень до складу правосуддя, тобто чи означає розгляд судом справи тільки вирішення спору або ще означає і реальне відновлення права в межах виконавчого провадження.

Оскільки термін «правосуддя» використовується при визначенні цивільного і господарського процесів, вважаємо, що проблема співвідношення виконавчого провадження і цивільних процесів є єдиною за своєю суттю.

У науці цивільного процесуального права в період XVIII — першої половини XIX ст. більшість авторів розглядали виконання як складову частину судової діяльності¹. В юридичній науці радянського періоду більшість учених вважали виконавче провадження заключною стадією цивільного та арбітражного процесів². Причому такий підхід вважається традиційним. Він обґрунтовувався насамперед тим, що норми, які регулюють діяльність суду і судових виконавців по виконанню судових рішень і інших правозастосовчих актів, містяться в цивільному процесуальному кодексі.

Однак більш як 30 років тому М. К. Юков піддав сумніву традиційну точку зору. Він дійшов висновку, що сукупність норм, які регулюють відносини по виконанню рішень юрисдикційних органів, являють со-

¹ Див.: *Неттелбдайт Д.* Начальное основание всеобщей естественной юриспруденции, приравленное к употреблению основания положительной юриспруденции и переведенное с латинского языка. — М., 1770. — С. 464–467; *Камбек Л.* Опыт начертания гражданского судопроизводства по российским законам. — Казань, 1848. — С. 4.

² Див.: *Гражданский процесс: Хрестоматия / Под ред. М. К. Треушникова.* — М., 2005. — С. 687; *Смецкая А. М.* Исполнение судебных постановлений путем обращения взыскания на имущество граждан и на заработную плату: Автореф. дис. ... канд юрид. наук. — Харьков, 1968. — С. 3; *Заворотько П. П.* Процессуальные гарантии исполнения судебного решения. — М., 1974. — С. 149; *Курс советского гражданского процессуального права / Отв. ред. А. А. Мельников.* — М., 1981. — Т. 2. — С. 322–323; *Советский гражданский процесс / С. Ю. Каца, Л. Я. Носко.* — К., 1982. — С. 302.

бою відокремлене правове утворення — виконавче право. Ця галузь, на думку вченого, має специфічний предмет правового регулювання, власні принципи, особливий метод правового регулювання, а також загальні положення, «наскрізні» для всієї галузі. Зазначену сукупність правових норм автор розглядав як «вторинне утворення цивільного процесуального права», а одним із суб'єктів правових відносин, що складаються тут, називав суд¹.

Ідеї М. К. Юкова набули розвитку у фундаментальних працях В. М. Шерстюка² і дістали підтримку в роботах учених наступних років³. Відтоді одним з питань, з якого думки процесуалістів суттєво розійшлися, є такі: чи є виконавче провадження самостійною галуззю права або стадією цивільного (арбітражного) процесу?

Цікавими є аргументи, висловлені на підтримку самостійності галузевої належності правових норм, що регулюють виконавче провадження. Так, говорячи про галузеву належність норм, що регулюють діяльність по виконанню рішень, Д. Я. Малешин стверджує, що оскільки законом встановлена процедура виконання не тільки судових постанов, а й актів інших органів, є деякі підстави розглядати сукупність норм про виконавче провадження як комплексну галузь права⁴. На думку І. В. Решетникової і В. В. Яркова, із прийняттям законодавства про виконавче провадження поступово утворюється нова галузь, яку можна назвати цивільним виконавчим правом, що доповнює і продовжує цивільне процесуальне право, за аналогією з кримінально-виконавчим правом, що доповнює і продовжує кримінальне право⁵. При цьому В. В. Ярков стверджує, що норми, які регулюють виконавче провадження, складають комплексну галузь права, обґрунтовуючи це принципом поділу влади, відповідно до якого державна влада здійс-

¹ Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство // Проблемы совершенствования ГПК РСФСР. – Свердловск, 1975. – С. 91–97.

² Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1989. – С. 66–78.

³ Див., напр.: Валеев Д. Х. Процессуальное положение лиц, участвующих в исполнительном производстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1999; Генн Ю. В. Участники исполнительного производства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002; Куракова Н. В. Исполнительное производство: обращение взыскания на имущество должника-организации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004; Исаенкова О. В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции. – Саратов, 2002. – С. 93–101.

⁴ Малешин Д. Я. Исполнительное производство (функции суда). – М., 2003. – С. 53.

⁵ Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданский процесс: Курс лекций. – М., 2003. – С. 53.

снюється на основі поділу її на законодавчу, виконавчу і судову. Виконавче провадженням, на думку автора, організаційно виведено зі сфери судової влади і передано до ведення органів виконавчої влади. Тим самим із судів зняті безпосередні обов'язки організаційного забезпечення виконання прийнятих ними актів і інших виконавчих документів¹.

Ідея про самостійність виконавчого права і виконавчого провадження останнім часом набула широкого поширення серед вчених-процесуалістів України. Так, Ю. Білоусов вважає, що виконавче провадження має бути відділене від будь-якої галузі права, зокрема від цивільного процесуального права, і зайняти самостійне місце в системі права, називаючи його цивільним виконавчим правом². В. І. Тертишников доводить, що норми права, які регулюють виконавче провадження, не належать ні до цивільного процесуального, ні до адміністративно-процесуального права, а являють собою нову галузь права — цивільне виконавче право, оскільки мають свій предмет правового регулювання (відносини по організації і порядку діяльності органів державної виконавчої служби) і метод правового регулювання, подібний до методів цивільного процесуального й адміністративного права, але в галузі інших правовідносин — він в основному зводиться до влади і підпорядкування, особливим юридичним фактам і санкціям цивільно-процесуального й адміністративного характеру³. На думку О. В. Рожнова, у процесі становлення і розвитку системи органів цивільної юрисдикції (судів, нотаріату), діяльність яких є тісно взаємозалежною, складається нова система процесуальних галузей, до якої входить і виконавче процесуальне право, що регулює діяльність державного виконавця й інших органів виконання⁴.

На наш погляд, висловлені судження є спірними і в основі таких суджень лежить неправомірне ототожнення галузі права з галуззю законодавства. С. С. Алексєєв свого часу звертав увагу на те, що системі законодавства, що складає його підрозділи, необхідно відрізнити від системи самого права, його галузей, інших структурних утворень.

¹ Арбитражный процесс / Под ред. В. В. Яркова. – М., 2002. – С. 360.

² Білоусов Ю. Цивільне виконавче право як самостійна галузь права // Закон і бізнес. – 3–9 лют. – 2001.

³ Тертишников В. И. Гражданский процесс: Конспект лекций. – Харьков, 2002. – С. 197.

⁴ Рожнов О. В. Правовое регулирование исполнительного производства в Украине // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: Теория и практика. – Краснодар: СПб., 2004. – С. 708.

Але і тут може йтися не про тотожність, а лише про відповідність системи законодавства, його підрозділів (зовнішньої форми права) структурі права (змістові). У системі законодавства автор розрізняє галузі законодавства, що: а) відповідають основним галузям права; б) відповідають комплексним утворенням; в) не відповідають яким-небудь підрозділам у праві, а являють собою інкорпоративний збір актів, поєднаних тільки за предметним і цільовим критеріями¹.

Цілком слушно поставити й питання про галузеву належність виконавчого права не лише в контексті його комплексності, але належності до адміністративного процесу. Так, С. Я. Фурса, С. В. Щербак і Є. І. Фурса вважають, що з прийняттям Закону України «Про виконавче провадження» виник новий відносно самостійний юридичний процес — виконавчий, що має ввійти до системи адміністративного процесу. В адміністративному процесі, на думку авторів, виконавче провадження буде займати місце одного з видів проваджень, нарівні з такими їхніми видами, як провадження по справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарне провадження та ін.²

Виконавче провадження дійсно передане до ведення органів виконавчої влади. При цьому, на наш погляд, варто підкреслити, що принцип поділу влади зовсім не означає їхнього повного роз'єднання. Влада лише розділена між державними органами залежно від трьох основних державних функцій: законодавчої, виконавчої і судової. Але цей поділ не має абсолютного або виняткового характеру. Між зазначеними функціями або владами мають існувати, і існують на практиці, певні взаємовідносини³. Кожен державний орган, що здійснює одну з трьох функцій державної влади, взаємодіє з іншими державними органами, і при цьому вони обмежують один одного. Однак це не перешкоджає тому, що деякі сфери державної діяльності перебувають одночасно в компетенції різних державних органів, що належать до різних галузей державної влади.

Ця особливість очевидно вбачається й у виконавчому провадженні, де діяльність з примусової реалізації судових рішень перебуває у спільній компетенції як судів, так і органів виконавчої влади. При цьому кожному з них приділяється своя, роль, чітко визначена зако-

¹ Алексеев С. С. Общая теория права: Курс в 2 т. – М., 1982. – Т. 2. – С. 216–218.

² Фурса С. Я., Щербак С. В. Виконавче провадження в Україні: Навч. посіб. – К., 2002. – С. 35; Фурса С. Я., Фурса Е. И. Проблемные вопросы современного гражданского и исполнительного процессов на Украине // Арбитражный и гражданский процесс. – 2004. – № 2. – С. 48.

³ Рязановский В. А. Единство процесса. – М., 1996. – С. 39.

ном: процес реалізації судових рішень здійснюється державними виконавцями, що належать до органів виконавчої влади, а видає виконавчі документи (виконавчий лист, наказ тощо), вирішує питання про відновлення пропущеного строку на пред'явлення виконавчого документа до виконання, питання відстрочки і розстрочки виконання судового акта, призупинення виконавчого провадження, а також розглядає скарги на дії (бездіяльність) державного виконавця — суд. У цьому зв'язку Д. Я. Малешин має рацію, що повноваження з виконання актів судових та інших органів — це своєрідна «прикордонна» зона взаємодій виконавчої і судової гілок влади, де строго формальний підхід розробленої теорії поділу влади є недоцільним¹. Таким чином, принцип поділу влади не може бути підтвердженням самостійності виконавчого провадження.

Галузева належність процесуальної процедури не повинна залежати від органу, що цю процедуру здійснює². Тому не можна погодитися з думкою, що захист матеріального права здійснюється спочатку в межах цивільного процесуального права за допомогою діяльності судових органів, а потім у рамках окремої галузі права — виконавчого права при здійсненні функцій спеціального органу виконавчої влади — державних виконавців.

Виконання рішень суду завершує діяльність по здійсненню правосуддя і завершує процес захисту права, що здійснюється судом. Тому правосуддя варто розуміти в широкому вимірі — як діяльність суду з розгляду спору і виконання судового рішення. Виходячи з цього, навряд чи можна розглядати як незалежний предмет правового регулювання суспільні відносини, що складаються у процесі виконавчого провадження. Ці відносини мають похідно-допоміжний характер і повною мірою відбивають основну модель цивільних процесуальних відносин. Різниця полягає лише в тому, що в даному випадку мова йде про заключну стадію цивільного процесу, в якій реалізується судові рішення і в якій державний виконавець функціонує під контролем суду.

Щодо цього не можна не погодитися з О. Т. Боннером, який стверджує, що дії з виконання судових рішень відбуваються лише в чітких межах відповідних правових відносин, а тому не можуть бути самостійним об'єктом правового регулювання³.

¹ Малешин Д. Я. Исполнительное производство (функции суда). – М., 2003. – С. 58.

² Див.: Протасов В. Н. Юридическая процедура. – М., 1991. – С. 22.

³ Боннер А. Т. Исполнительное производство: отрасль российского права или стадия процесса? // Законодательство. – 2004. – № 8. – С. 66.

Точка зору щодо виконавчого провадження як заключної стадії цивільного процесу підтримується іншими авторами. Так, В. В. Комаров і В. В. Баранкова вважають, що зв'язок виконавчого провадження з попередніми стадіями судового процесу визначається єдністю цілей, закріплених законом для всього судочинства в цілому, і полягає у захисті прав і охоронюваних законом інтересів. Процес захисту права після винесення рішення і набрання ним законної сили продовжується у формі виконавчого провадження, що становить заключну стадію цивільного процесу¹. С. М. Пелевін у цьому зв'язку зазначає, що стадія виконання є останньою, заключною й обов'язковою стадією цивільного процесу, по-перше, тому що вона є наслідком розгляду і вирішення цивільної справи; по-друге, захист суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів знаходить у ній своє реальне втілення; по-третє, ця стадія не переходить ні в яку іншу стадію цивільного судочинства.²

На наш погляд, такі точки зору є обґрунтованими. Не має принципового значення, як закріплені в чинному законодавстві правові норми, що регулюють процес виконання, чи викладені вони як відповідні глави цивільного процесуального і господарського процесуального кодексів або ж відокремлені в самостійному нормативному акті (Закон України «Про виконавче провадження»). Головне, що вони мають складати органічне ціле з процесуальним законодавством, що регулює діяльність органів цивільної юрисдикції, доповнюючи його відповідними правовими процедурами і механізмами, спроможними забезпечити реальне виконання приписів судових актів.

Вищевикладене дозволяє виділити основні аргументи на користь концептуального включення виконання рішень судів до складу цивільного (господарського) процесу. Першим є зв'язаність виконавчого провадження з попередніми стадіями цивільних процесів, що визначаються єдністю цілей, зазначені в цивільному процесуальному і господарському процесуальному кодексах для всього судочинства і полягають у захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів фізичних осіб, прав і інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Другим аргументом на користь включення виконання судових рішень до складу цивільного (господарського) процесу є та обставина,

¹ Цивільне процесуальне право України / За ред. В. В. Комарова. – Х., 1999. – С. 424.

² Гражданский процесс / Под ред. М. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М., 1996. – С. 370.

що визначені дії по виконанню судових рішень відбуваються в процесуальній формі. Питання про збереження виконавчого провадження в рамках цивілістичного процесу — це питання про збереження гарантій прав усіх осіб, що стикаються з діяльністю по виконанню актів правосуддя.

Третім аргументом обґрунтування виконавчого провадження як стадії процесу є те, що при виконанні судових рішень суд залишається головним і активним його учасником. Участь суду в примусовому виконанні своїх рішень є ключовою. Наприклад, у діючому ЦПК України містяться такі розділи: розд. VI — «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб)», розд. VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень», розд. VIII «Про визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні».

Четвертим аргументом, на що слід звернути особливу увагу, виступає також виражена в рішеннях Європейського суду з прав людини позиція, яка зводиться до того, що право на судовий захист стало б ілюзорним, якби правова система держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судове рішення залишалось б недіючим на шкоду одній зі сторін; виконання рішення, винесене будь-яким судом, повинне розглядатися як невід'ємна частина «суду»¹.

З вищевикладеного випливає, що будь-який судовий процес по конкретній справі повинен знаходити своє завершення в реалізації судового рішення, що набрало законної сили. Саме у стадії реалізації прав, обов'язків, охоронюваних законом інтересів, підтверджених рішенням суду, відбувається їхній реальний захист. Реалізація судового рішення виступає показником соціально справедливого розгляду конфлікту, життєвості застосованого судом закону, його авторитету, а в цілому — ефективності правосуддя.

¹ Рішення у справі «Дубенко проти України» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4 (56). – С. 38–39.